

"לשכנו תדרשו"-

ובאת שמה?

פריסת שיטות וסברות האוסרים והמתירים
לעלות להר הבית בזמן הזה

גדעון פרימן

ראשי פרקים:

מבוא

קדושה ראשונה - קידשה לשעתה או גם לעתיד לבוא?

שיטת המתירים

שיטת האוסרים

מסורת העליה להר הבית בעבר

שיטת מרן הראי"ה קוק ושיטת רבינו הרצי"ה קוק

מבוא

עליה להר בית ה' היא נושא טעון העולה לעיתים קרובות בפורום הציבורי, הן מצד קולות המתירים המתריסים נגד האוסרים, והן מצד הקולות האוסרים המתריסים נגד המתירים. מטרת מאמר זה היא לפרוס לפני הקורא את השיטות והסברות השונות הקיימות בין הפוסקים לגבי עליה להר הבית בדור זה, בלי לקשר דעה לדמות, ובכך לאפשר לקורא להתייחס לכל סברה באופן אובייקטיבי.

כמובן שאם היתה מחשבה להכריע בין השיטות, לא היתה אפשרות לנתק בין סברה מסוימת לתלמיד חכם שאמר אותה, שהרי סברה שאמר אותה גדול הדור אינה יכולה להיות שווה לסברה שאמר אותה בר בי רב דחד יומא. ובוודאי, בנושא רגיש וטעון שכזה, חשוב להדגיש שאין מטרת מאמר זה להכריע בין השיטות, ושעל כל אדם להתייעץ עם רבותיו לפני שיפעל לפי איזה מן השיטות.

קדושה ראשונה - קידשה לשעתה או גם לעתיד לבוא?

שורש כל סוגיית העליה להר הבית הוא הגדרת קדושת הר הבית והמקדש בזמן חורבנו. ישנה מחלוקת בגמרא במספר מקומות לגבי תוקף קדושת ארץ ישראל בזמן הזה,¹ האם היא נובעת מההקדשה שנעשתה על ידי הכיבוש של יהושע ודורו (קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולעתיד לבוא), או שמא היא נובעת מההתנחלות והחזקה של ימי שיבת ציון בתחילת בית שני (קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא). לגבי קדושת הר הבית, המשנה במסכת עדויות (ח, ו) אומרת:

אמר רבי יהושע: שמעתי שמקריבין, אף על פי שאין בית, ואוכלין קודשי קודשים, אף על פי שאין קלעים, קודשים קלים ומעשר שני, אף על פי שאין חומה: שקדושה הראשונה - קידשה לשעתה, וקידשה לעתיד לבוא.

מקובלנו שהלכה כתנא בעדויות.² בעקבות כך, פסקו רוב הראשונים שהר הבית בקדושתו עומד,³ למרות שבית המקדש חרב, כדברי המשנה במסכת מגילה (ג, ג): "שנאמר 'וְהִשְׁמֹתִי אֶת מִקְדְּשֵׁיכֶם' (ויקרא כו, לא), קדושתן אף כשהן שוממין". וכן הוכיח הרב באריכות בשו"ת משפט כהן (צו, ג) שזהו פשט מסקנת הסוגיות בש"ס:

והנה המקורות המפורשים, שקדושת המקדש קדשה לעתיד לבוא, הם ברורים בהחלט. אבל להפך אין שום מקור בטוח וברור ממקורות סוגיות הש"ס, לתלות בו השיטה דקדושת המקדש תהיה בטלה.

1 סוגיא זו מובא במספר מקומות בש"ס, ביניהם: במסכת שבועות טז, א; מגילה י, א; מכות יט, א; זבחים קז, ב; חולין ז, א.

2 ישנם מספר מקומות בש"ס שבהם הגמרא פוסקת הלכה כתנא מסוים "הואיל ותנן בבחירתא כוותיה", כדברי רש"י (קידושין נד, ב ד"ה "הואיל"): "מסכת עדויות קרי בחירתא שכל דבריהם העידו מפי גדולים והלכה כמותן".

3 הרמב"ם (הל' בית הבחירה ו, יד; ז, ז); ספר יראים סי' רעז; רש"י (זבחים סב, א ד"ה "אע"פ"); תוספות (זבחים סב, א ד"ה "ואחד"); הסמ"ג (מצות עשה קסג); ספר התרומה (הל' א"י); ריב"א (מובא בתוס' יומא מד, א ד"ה "בשילה"); ספר כפתור ופרח (פרק ו).

הדעה החולקת על הרמב"ם היא דברי הראב"ד (הל' בית הבחירה ו, יד), הסובר שאף לאומרים שקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא, הקדושה של הר הבית אינה בתוקפה הראשון, ו"הנכנס עתה שם אין בו כרת". מרן הרב במשפט כהן (תשובה צו), וכן פוסקים אחרים מוכיחים שאף לראב"ד, הכניסה בטומאה למקומות האסורים עדיין אסורה בלאו או לפחות באיסור דרבנן.

ממילא, מכיוון שבית המקדש עומד בקדושתו, כל הנכנס במזיד למקום העזרה וההיכל בטומאה חייב כרת.⁴ וכן כל השיטות העוסקות בסוגיה יוצאות מנקודות הנחה זו, ואין מי שסובר כי העלייה להר הבית מותרת משום שאין קדושה במקום המקדש.

שיטת המתירים

שיטת המתירים את העלייה להר הבית מתבססים על שתי הנחות יסוד. בעז"ה לקמן תפורטנה הנחות היסוד ואחריהן תפורטנה סברות המתירים לעלות להר בית ה'.

"ושכנתי בתוכם" - מדרגות בהשראת השכינה

השראת השכינה במדבר היוותה את המודל להשראת השכינה לדורות בירושלים, כפי ששנינו בתוספתא (כלים בבא קמא א, י):

וכשם שהיו במדבר שלש מחנות מחנה שכינה מחנה לוייה מחנה ישראל, כך היו בירושלים מפתח ירושלים ועד פתח הר הבית מחנה ישראל. מפתח הר הבית ועד שערי נקנור מחנה לוייה, משערי נקנור ולפנים מחנה שכינה, והן הן קלעים שבמדבר.

וכן פסק הרמב"ם במשנה תורה (הל' בית הבחירה ז, יא):

שלוש מחנות היו ישראל במדבר - מחנה ישראל, והיא ארבע מחנות; ומחנה לוייה, שנאמר בה 'וְסָבִיב לְמִשְׁכַּן יְחֻנּוּ' (במדבר א, נ); ומחנה שכינה, והיא מפתח חצר אוהל מועד ולפנים. וכנגדן לדורות - מפתח ירושלים עד הר הבית, כמחנה ישראל; ומפתח הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער ניקנור, כמחנה לוייה; ומפתח העזרה ולפנים, מחנה שכינה. והחיל ועזרת נשים, מעלה יתרה בבית העולמים.

קיימת נפקא מינא הלכתית לחלוקה זו למחנות. כידוע, יש סוגי טומאה שונים ומדרגות טומאה שונות. ממילא, לאנשים הנמצאים במדרגות טומאה שונות נאסרה הכניסה למחנות שונים. הפירוט השלם מובא במשנה במסכת כלים (א, ו-ט):

עשר קדושות הן: ארץ ישראל, מקודשת מכל הארצות. ומה היא קדושתה? שמביאין ממנה העומר והביכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאין כן מכל הארצות.

4 הרמב"ם (הל' בית הבחירה ז, יח) על פי התוספתא (כלים ב"ק א, ח), וזו לשונו: "כל הטמאים שנכנסו משער ניקנור ולפנים, אפילו הן מחוסרי כפרה, הרי אלו חייבין על זדונן כרת ועל שגגתן חטאת".

עיירות מוקפות חומה, מקודשות ממנה - שמשלחין מתוכן את המצורעין, ומסבבין לתוכן מת עד שירצו; יצא, אין מחזירין אותו.
 לפנים מן החומה, מקודש מהם - שאוכלים שם קודשים קלים, ומעשר שני.
 הר הבית, מקודש ממנו - שאין זבים וזבות נידות ויולדות נכנסים לשם.
 החיל, מקודש ממנו - שאין גויים וטמא מת נכנסים לשם.
 עזרת נשים, מקודשת ממנו - שאין טבול יום נכנס לשם, ואין חייבין עליה חטאת.
 עזרת ישראל, מקודשת ממנה - שאין מחוסר כיפורים נכנס לשם, וחייבין עליה חטאת.
 עזרת הכהנים, מקודשת ממנה - שאין ישראל נכנסים לשם אלא בשעת צורכיהם, לסמיכה ולשחיטה ולתנופה.
 בין האולם ולמזבח, מקודש ממנה - שאין בעלי מומין ופרועי ראש נכנסין לשם.
 ההיכל, מקודש ממנו - שאין נכנס לשם אלא רחוצי ידיים ורגליים.
 קודש הקודשים, מקודש מהם - שאין נכנס לשם אלא כוהן גדול ביום הכיפורים, בשעת העבודה.

יוצא לפי האמור, שבמקומות הקדושים בקדושת מחנה שכינה (מפתח העזרה ולפנים) אסורה הכניסה אליהם בטומאת מת והנכנס בטומאה חייב כרת. וכן אל המקומות הקדושים בקדושת מחנה לווייה אסורה הכניסה לאדם הטמא בטומאה היוצאת מן הגוף. אולם, עולה בבירור שעד גבול החיל מותרת הכניסה אף לאדם הנמצא במצב של טמא מת.⁵

זיהוי מקום אבן השתיה בהר הבית של ימינו

ישנה מסורת עתיקה בעם ישראל שהאבן המכונה "אל צ'כרא", הנמצאת תחת כיפת הסלע, היא מקום אבן השתיה וקודש הקודשים. כיפת הסלע עומדת במקומה אלף שלוש מאות שנים, שש מאות וחמישים שנים לאחר חורבן בית המקדש. בכדי לבסס את זיהוי הצ'כרא יש צורך לגשר על הפער בין חורבן הבית לבניית הכיפה.

5 מסקנת הפוסקים היא שאף לאזור זה אסורה הכניסה לבעל קרי בטומאה, וממילא מחויב להיטהר מקריו על ידי טבילה במקווה כטהרת אישה מנידתה.

המקורות הקדומים ביותר,⁶ הינם מבית מדרשו של רשב"י. במדרש הנעלם (זוה"ח לה, א) מובא שאבן השתיה עתידה להיות ידועה בזמן הגלות, ושהגויים עתידים לטמא את האבן בפגריהם, וזו לשונו:

רבי זירא עאל קמי רבי אלעזר בן ערך אשכחיה דהוה יתיב ועינוי נבעין מיא והוה מרחיש בשפוותיה ובכי... שמע דהוה אמר: אבנא אבנא, אבנא קדישא עילאה על כל עלמא בקדושתא דמארך, זמיני בני עממיא לאתזללא בכך, ולאותבא גולמי מסאבין עלך, לסאבא אתרך קדישא, וכל מסאבין יקרבוך בכך, ווי לעלמא בההוא זמנא... ועל דא בכינא דחזינא דעל האי אבנא זמינין לשואה סואבת עממיא ופגרי מיתייא. מאן לא יבכי, ווי לעלמא, ווי לההוא זימנא, ווי לההוא דרא.⁷

האבן היחידה המשמשת את המוסלמים למטרות פולחן היא הצ'כרא בכיפת הסלע. הנכרים מביאים לשם את מתייהם הנכבדים ביותר, בשל אמונתם שפתח גן עדן נמצא בקירבת המקום. ישנם מקורות המבססים מנהג זה מלפני אלף שנים,⁸ וממילא ברור שכיפת הסלע היא המקום אליו התכוון בעל המדרש בזוהר הקדוש.

מקור נוסף לזיהוי הצ'כרא כאבן השתיה מבית מדרש זה, הוא מדרש הנקרא "נסתרות דר' שמעון בר יוחאי". שם נאמר כי "המלך השני שיעמוד לישמעאל יהיה אוהב ישראל וגודר פרצות היכל ועושה לו השתחוויה על אבן השתיה".⁹

6 הרב זלמן מנחם קורן בספרו "חצרות בית ה", בפרק חמישי, ליקט רשימה ארוכה של מקורות המבססים את המסורת שהאבן בתחתית כיפת הסלע היא אבן השתיה. המקורות המובאים כאן הם על פי המקורות המלוקטים שם.

7 תרגום מתוך מדבש: רבי זירא נכנס לפני ר' אלעזר בן ערך, מצאו שהיה יושב ועינוי נובעות מימי דמעות, והיה מדבר בלחש בשפתיו ובוכה... שמע (רבי זירא) שהיה אומר (רבי אלעזר), אבן אבן, אבן הקדושה העליונה על כל העולם שאת מקודשת בקדושת קונך, והיינו אבן השתיה. עתידים בני האומות לזלול בכך, ולהושיב עליך גופים טמאים לטמא מקומך הקדוש. וכל הטמאים יקרבו אליך. אוי לעולם בזמן ההוא... ועל זה בכיתי, כי ראיתי בחזיון, שעל אבן הזאת עתידים לשים טומאת עבודה זרה של עמים, ופגרי המתים. מי לא יבכה על זה, אוי לעולם, אוי לזמן ההוא, אוי לדור ההוא.

8 ראה חצרות בית ה', פרק ה' הערות 5, 7-9. הספר מובא במלואו באתר דעת.

9 קיימים נוסחים אחרים למדרש זה בהם לא מוזכרת אבן השתיה. בדפוסים הראשונים של פרקי דר' אליעזר מובא הנוסח "ויגדור פרצות הבית, ויבנו בנין בהיכל". בספרו "מדרשי גאולה", יהודה אבן שמואל בירר שזו הגירסא העיקרית, ולפי הגירסא שבירר בניין ההשתחוויה על אבן השתיה מיוחס למלך מאוחר יותר, דבר התואם את המציאות ההיסטורית.

בגניזה הקהירית נמצאו תעודות המורות שעומאר, בונה הכיפה, טרח רבות לחשוף את אבן השתיה מבין גלי החורבות בהר ויהודים גילו את מקום אבן השתיה. דוגמא לתעודה מסוג זה הוא כתב יד שלשונו: "ויבא כל מוסלם... ויבואו עימם קבוצה מהיהודים, אז ציווה אותם לטאטא מקום המקדש ולנקות אותו; ועומר היה דורש וחוקר אותם בכל רגע, ובכל פעם שהיה מתגלית שכבה היה שואל את היהודים על הצ'כרה שהיא אבן השתיה".

קיימות עדויות נוספות למסורת זו מרבותינו הראשונים. בצורה ברורה יותר מעיד הנוסע האלמוני,¹⁰ תלמיד הרמב"ן: "סביב אבן השתיה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאוד, ועשו אותו בית תפילה, ובנו למעלה מן הבנין כפה נאה עד מאוד והבנין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל". מקור נוסף המביא את המסורת המזהה את הצ'כרא כאבן השתיה הוא דברי ר"ע מברטנורא באיגרת¹¹ שכתב לאביו: "גם חקרתי על אבן השתיה ששם היה הארון מונח. ורבים אומרים כי היא תחת כפה אחת יפה גבוה, אשר בנו הישמעאלים במקדש, וסגורה בתוך הכפה ההיא ואיש לא יבוא שמה, היינו על אבן השתיה, כי הכפה גדולה מאוד".¹²

אין ספק בחשיבות המקורות שהובאו לעיל, אבל אף אחד מהם לא מהווה מקור שהשתמשו במסורת זו הלכה למעשה. המקור הראשון שאפשר לקרוא לו הלכתי בטבעו, הוא דברי הרדב"ז בתשובה תרצ"א: "כי הדבר ברור שתחת הכפה שם אבן השתיה בלי ספק הנקראת אצלם אלסכרא". לא נמצא חולק לדברי הרדב"ז שפסק הלכה על פי המסורת שהובאה לעיל.

דברי הרדב"ז אינם היחידים המתבססים על מסורת זו לפסיקת הלכה, הדיון לגבי חידוש עבודת הקורבנות בזמן הזה שהתחיל הרב קלישר בספרו "דרישת ציון"

10 דברים אלו הובאו בספר "מסעות ארץ ישראל" שליקט אברהם יערי בעמ' 86.

11 שם, עמ' 143.

12 דוגמא נוספת היא דברי רבי בנימין מטודלה (בספרו "מסעות בנימין" פ' לו) המזהה את כיפת הסלע (בשמה הנוצרי "טימפלו דומינו" - מקדש הא-ל) כמקום המקדש. בנוסף יש את דברי ר' פתחיה מרגנסבורג, שנסע בערך בשנת ד'תתק"מ, שכתב ("מסעות א"י" עמ' 53): "והיכל נאה שם שבנה מלך [ישמעאלים] ובאו פריצים והלשינו למלך הישמעאלים ואמרו: זקן אחד יש בינינו שידע מקום היכל והעזרה ורחק אותו המלך עד שהראה לו".

מתבסס על הנחה זו.¹³ וכן השל"ה הקדוש נשאל,¹⁴ האם יש מסורת מדויקת למקום המקדש או שצריך להתייחס אל כל ירושלים כמקום בית המקדש לחומרא, ועל זה ענה הרב:

דע אהובי... מכאן והלאה לא ישמע על פיך, פה קדוש, לדבר כן, להוציא לעז על דירת ירושלים אף עתה בחורבנה... והנה באתי על דברי אמת באמיתה של תורה להודיעך דברי אמת: דע כי מעולם לא היה ספק במקום בית המקדש... כי הוא זה, ולא היה נתעלם מהעין אפילו רגע אחד. אע"פ שהיתה ירושלים הולכת ממלכה למלכה מכל מקום לא נפסקה הקבלה והידיעה.

המקור היחיד שיכול להישמע כמערער על המסורת המקובלת, הוא דברי ר' חיים אלפנדארי בקונטרס "דרך הקדש" (קדושה עשירית, סי' ב):

והנה היום לא ידענו מציאות אבן השתיה הזאת כיצד היא עומדת, כי הגויים פיהם דיבר שוא, זה אומר ככה שהיא גבוה מן הארץ ותלויה באויר, וזה הפך התלמוד. עד ישקיף וירא ה' משמים תתגלה מלכותו עלינו.

היו שניסו לדייק מדבריו שר' חיים אלפנדארי חולק על המסורת המקובלת שהצ'כרא הוא אבן השתיה. אולם מתוך עיון בדבריו בהקשרם המלא, נראה לומר שאינו מערער על המסורת המקובלת, אלא מפקפק בתיאור הנמצא אצל הנוכרים שהאבן מרחפת באוויר, דבר הסותר את הנאמר בדברי רבותינו.

תיאור מפורט של צורת בית המקדש על תחומיו, עזרותיו ולשכותיו מופיע במשנה במסכת מידות, ומפוזר בדברי חז"ל. למרות ריבוי הדעות בפירוש דבריהם, במידה ונקבל את המסורת לגבי מיקום אבן השתיה שעמדה במרכז קודש הקודשים, אפשר יהיה להגדיר מקומות במתחם הר הבית של ימינו אליהם תהיה מותרת הכניסה לטמאי מתים.

13 וכן התבססו רבים מגדולי הדורות על הנחה זו, כמו החת"ם סופר (שו"ת חת"ס י"ד רלו) והחזון אי"ש (אבן העזר סי' ב, ז).

14 נדפס ב"קובץ על יד" כרך 16, ירושלים תשס"ב.

"וקמת ועלית" - חשיבות העליה

בשני הפרקים הקודמים, ראינו את שתי הנחות היסוד של הסוברים שמותר לעלות להר הבית: שיש מקומות שמותרת הכניסה אליהם בטומאת מת, ושיש אפשרות בידינו להגדיר את המקומות שבוודאי מותרת אליהם הכניסה. אולם, לכל היותר עולה מהנחות אלו שאין איסור בעליית יהודים להר הבית. ממילא יש צורך לברר האם בכלל יש חשיבות ומצווה לעלות להר הבית, ואם כן, מאילו סיבות נובעת חשיבות זו. המתירים עליה להר הבית מנו חמש מצוות המתקיימות בזמן העלייה להר.¹⁵

"לשכנו תדרשו ובאת שמה"

בפסוק זה התורה מצווה את עם ישראל לדרוש ולמצוא את מקום המקדש. גדרי מצווה זו מפורטים במדרש ספרי על פרשת ראה (ח, ה):

"אם אל המקום אשר יבחר ה' א-להיכם מכל שבטיכם" (דברים יב, ה) - דרוש על פי נביא. יכול תמתין עד שיאמר לך נביא? ת"ל "לשכנו תדרשו ובאת שמה", דרוש ומוצא ואח"כ יאמר לך נביא. וכן אתה מוצא בדוד... מנין שלא עשה אלא ע"פ נביא? שנאמר: "ויבא גד אל דוד ביום ההוא ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח בגרן ארונה היבסי" (שמ"ב כד, יח). ואומר ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו.

פשט לשון הספרי היא שעם ישראל מצווה לדרוש ולמצוא את מקום המקדש, ואחר כך המקום יאושר כמקום בית ה' על ידי הנביא. לכאורה מצווה זו היא חד-פעמית ולא מצווה לדורות, ברגע שהמקום נמצא ואושר על ידי נביא, אין צורך ואין אפשרות להמשיך ולקיים את מצוות דרישת מקום המקדש. אולם, מדברי הרמב"ן (דברים יב, ה ד"ה "טעם") עולה גדר אחר, וזו לשונו:

וטעם "לשכנו תדרשו", שתלכו לו מארץ מרחקים ותשאלו אנה דרך בית השם ותאמרו איש אל רעהו "לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב" (ישעיהו ב, ג)... ועל דרך האמת "לשכנו תדרשו" לכבודו תדרשו "ובאת שמה" לראות את פני האדון ה' א-להי ישראל וממנו אמרו חכמים שכינה.

15 הרב אלישע וולפסון בספרו "לשכנו תדרשו" מוסיף סיבה נוספת מעבר למצוות שיפורטו לקמן, וזו לשונו: "מלבד המצוות הנ"ל, יש לדעת כי כיום לדעת כמה פוסקים יש חובה ומצווה רבה לקיים את מצוות קרבן הפסח שהיא מצוות עשה החמורה ביותר בתורה, שבביטולה עוברים על איסור כרת (כמו בביטול ברית מילה). מכיוון שכך, העולה להר הבית מקיים לכל הפחות 'הכשר מצווה' של מצוות קרבן פסח".

מדברי הרמב"ן נראה שבכל עליה להר הבית הנובעת מתוך דרישה למקום השכינה יש קיום של מצוות "לְשַׁכְּנוּ תְּדַרְשׁוּ". לדעת המתירים עליה להר הבית יש בעצם העליה חיבור של עם ישראל להקמת הבית, וכינון הציפייה לבניית בית המקדש.

עבדהו במקדשו

בעוונותינו, אנו לא זוכים להקריב קורבנות בבית ה'. אולם, עדיין נשארה לנו האפשרות של תפילה העולה בחשיבותה אפילו על עבודת הקורבנות, כדברי הילקוט שמעוני (נביאים, פ' עז):

"לְהִשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבַּח לֵה' צְבָאוֹת בְּשֵׁלָה" (שמ"א א, ג): ר' אבא בר יוסף בש"ר יצחק: התפלה גדולה מן הקרבנות דכתיב "לְהִשְׁתַּחֲוֹת" ואחר כך "וְלִזְבַּח". ורבנין אמרי תפלה שקולה כנגד כל הקרבנות דכתיב "לְהִשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבַּח".

ועוד, חשיבות מיוחדת יש לתפילה והשתחויה במקום בית המקדש כפי שמובא במדרש (פרקי דר"א, לה):

השכים יעקב בפחד גדול ואמר ביתו של הקב"ה במקום הזה שנאמר "וַיֵּרָא וַיֹּאמֶר מֵה נִרְאָה הַמָּקוֹם הַזֶּה" (בראשית כח, יז). מכאן אתה למד שכל המתפלל במקום הזה בירושלם כאלו התפלל לפני כסא הכבוד ששער השמים שם הוא ופתח פתוח לשמוע תפלה שנאמר: "וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם" (שם).

הרמב"ם (ספר המצוות, עשה ה) דן במצוות עבודת ה' ובפרט מצוות התפילה. מדבריו עולה שיש חשיבות מיוחדת בעבודת ה' בתפילה והשתחויה במקום המקדש, וזו לשונו:

והמצוה החמישית היא שצונו לעבדו יתעלה... ובמשנתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אמרו: מנין לעיקר תפילה בתוך המצות? מהכא: "אֶת ה' אֵלֶיךָ תִּירָא וְאֵתוֹ תַעֲבֹד" (דברים ו, יג) ואמרו: עבדהו בתורתו, עבדהו במקדשו. כלומר ללכת שם להתפלל בו ונגדו.

בפשטות, עולה מדברי הרמב"ם שישנה חשיבות מיוחדת לתפילה בבית המקדש בכל זמן, שהרי הרמב"ם לא חילק בין זמן בניית הבית ולחורבנו.

"מקדשי תיראו"

על פי חז"ל במסכת יבמות (ו, ב) פוסק הרמב"ם בספר המצוות (מצווה כא) את נצחיות מצוות מורא מקדש:

היא שצונו לירא מן המקדש הזה מאד עד שנשים בנפשנו משא הפחד והיראה וזה מיראת מקדש והוא אמרו יתעלה (יבמות ו, א) "את מקדשי תיראו". וגדר זאת

היראה... וזהו כלן באמרו יתעלה (ויקרא יט, ל) "ומקדשי תיכראו", וזהו יתחייב לעולם ואפילו בזמננו זה שהוא חרב בעונותינו שרבו, ולשון ספרי: אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מנין תלמוד לומר "את-שבתתי תשמרו, ומקדשי תיכראו" (שם), מה שמירת שבת לעולם אף מורא מקדש לעולם, ושם נאמר גם כן לא מן המקדש אתה ירא אלא ממני ששכן שכינתו במקום הזה.

הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (ז, ב) מונה רשימה ארוכה של דינים שחייבים לקיימם בעת העליה להר הבית, הנובעים ממצוות מורא מקדש:

ואיזו היא יראתו: שלא יכנס אדם להר הבית במקלו, או במנעל שברגליו, או באפונדתו, או באבק שעל רגליו, או במעות הצרורין לו בסדינו. ואין צריך לומר, שאסור לו לרוק בכל הר הבית; אלא אם נזדמן לו רוק, מבליעו בכסותו. ולא יעשה הר הבית דרך שייכנס מפתח זו וייצא בפתח שכנגדה, כדי לקצר הדרך; אלא יקיפו מבחוץ. ולא יכנס לו אלא לדבר מצוה.

היתה מחשבה שמצוות מורא מקדש תתקיים בשב ואל תעשה, אף ללא עליה להר הבית.¹⁶ אולם, כמו מצוות יראת ה' ומצוות יראת אב ואם, מצווה זו מתקיימת רק בקום ועשה ולא בשב ואל תעשה. לכן כדי לקיים את מצווה זו מוטלת החובה לעלות להר הבית, ורק אז לשמור על הגדרים המופיעים בהלכה.

"וְלֹא תִחַנְּם"

מצוות "וְלֹא תִחַנְּם" (דברים ז, ב) נדרשת כפי חז"ל (ע"ז כ, א) כציווי האוסר נתינת חניה בקרקע של ארץ ישראל לגויים. ממילא בהפקרת הר הבית לערבים יש בה נתינת חניה לגויים בארץ.

16 ויש שיטות בין האוסרים לעליה להר הבית שסוברים, הלכה למעשה, שמקיימים מצוות מורא מקדש בשב ואל תעשה.

”והורשתם את הארץ”

הרמב”ן בהשמטותו המפורסמת לספר המצוות (מצווה ד) הביא את מצוות יישוב הארץ:

נצטוונו לרשת את הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם יצחק וליעקב, ולא נזכנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה, והוא אמרו להם: ”והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה” (במדבר לג, ג).

מפשט לשון הרמב”ן עולה שקיום מצווה זו היא החלת ריבונות יהודים בכל חלקיה של ארץ ישראל בכלל והר הבית בפרט. החלת הריבונות יהודית בהר הבית באה לידי ביטוי, בין היתר, ביכולת לאסור על הערבים מלבצע פעולות חפירה ובניה הפוגעות באופן מכוון בממצאים המוכיחים את קיומו של בית המקדש.¹⁷ ממילא המשך יכולת הערבים לעשות בהר הבית ככל העולה על רוחם הוא פגיעה אנושה לריבונותו של עם ישראל בהר הבית. בנוסף ישנם פוסקים הסבורים שבעקבות מסקנת הפוסקים שאובדן ריבונות כמוהו כחורבן, כאשר הממשלה אוסרת על יהודים לעלות בחופשיות, היא חוזרת ומחריבה את מקום מקדשנו.

שיטת האוסרים

השיטות האוסרות עליה להר הבית מתחלקות לשתיים. ישנם האוסרים מסברות שהן הלכתיות, וישנם האוסרים מסברות שהן מטה-הלכתיות-אידיאליות. בחלק זה נפרוס את השיטות השונות.

האוסרים מטעמים הלכתיים

הטעמים ההלכתיים בגינם אוסרים פוסקים את העליה להר הבית מתחלקים למספר שיטות, אך בשורשם נובעים מגישה של ”ספק כרת לחומרא”, כפי שמובא בתוספתא (שבועות א, ב): ”קשה טומאת מקדש וקדשיו מכל איסורים שבתורה”.

17 אחת הדוגמאות הנוראיות ביותר לחוסר ריבונות מסוג זה הוא מה שנהיה ”פרויקט סינון עפר הר הבית”. ב-1999 בעקבות עבודות בניה להכשיר את המתחם העומד מתחת לחלקו הדרומי של הר הבית (המוכנה ”אורות שלמה”) לשמש כמסגד, הערבים חפרו בור עצום מימדים (36 על 43 מטר 121 מטר עומק), כדי לאפשר כניסה למתחם המסגד החדש שחנכו. עבודות החפירה נעשו בארבעה ימים תוך שימוש בצידוד מכני כבד. 400 משאיות של עפר פונו ממתחם הר הבית ופוררו במספר מקומות, באין פוצה פה.

השיטה הראשונה טוענת שאיננו בקיאים בהלכות הטומאה וטהרה, ולכן קיימות מספר חששות לגבי היכולת להיטהר מטומאות היוצאות מן הגוף הדרוש לעולה להר (אדם הטמא בטומאה היוצאת מן הגוף, כגון קרי וזיבה, אסור בכניסה להר הבית, עד שיטהר כנ"ל). החשש הראשון הוא שמא כל פעם שאדם מטיל מים, הוא נטמא בטומאת קרי, ולכן מחוייב בטבילה נוספת לפני העליה להר. חשש שני הוא שמא ההלכה כדברי הפוסקים שהנטהר מטומאת קרי חייב "הערב שמש", ולכן אדם שנטמא בטומאת קרי, אפילו אם טבל במקווה הכשר לטבילה דאורייתא, חייב לחכות לשקיעת החמה לפני שיוכל לעלות למקום מחנה לווייה. חשש נוסף הקיים לפי שיטה זו הוא שמא יש להגדיר את עצמינו בחזקת טמאים בטומאת זב. זב הבא ליטהר חייב לחכות שבעה ימים נקיים, לטבול במקווה ולחכות שיערב השמש. מתוך שקלול כל החששות הנ"ל יוצא שכמעט ואין יכולת להיטהר מטומאה היוצאת מן הגוף, ובשל כך אסור לעלות להר הבית (יש לציין שחששות אלו לא התקבלו על כל השיטות האוסרות עליה להר הבית).

שיטה נוספת היא החשש שמא המסורת המובאת לעיל לגבי זיהוי הצ'כרא כאבן השתיה אינה נכונה. ממילא ישנו חשש שמא כל מקום בהר הבית כלול במקום החיל, אליו אסורה הכניסה לאדם הטמא בטומאת מת.

החשש האחרון הוא שמא יעלו להר הבית כאלו שאינם בקיאים במגבלות הנצרכות ויכנסו למקומות האסורים ויתחייבו כרת. חשוב לציין שישנם פוסקים המודים שאם יבנה בית כנסת בתחום המותר לכולי עלמא, ולא תתאפשר עליה למקומות האסורים בהר, העליה אליו תהיה מותרת.

האוסרים מטעמים מטה-הלכתיים

ישנם האוסרים את העליה להר הבית מטעמים מטה-הלכתיים. מצאתי שלוש שיטות הניתנות לזיהוי כזה, שתיים מהן נקודתיות לסוגיית העליה להר הבית, והאחרונה עקרונית מיסודה המהווה חלק מגישה הלכתית שלמה. לפי סברות אלו, לא שייך דיון הלכתי קונבנציונאלי שהרי הדיון הוא מעל הגדרים ההלכתיים הסטנדרטיים. ממילא כל מסקנה שהיא הלכתית קונבנציונאלית לא רלוונטית לסוגיה.

השיטה הראשונה מכונה "הריחוק המקרב". לפי סברא זו, דווקא הריחוק מהר הבית יציף את הגעגועים והכיסופים לבניין בית המקדש.¹⁸ טענה שניה לדוגלים בשיטה זו היא שמשום קדושת המקום עם ישראל חייב להימצא במדרגה רוחנית עליונה, כדי שיהיה זכאי להשראת השכינה ובניין הבית. ממילא עד שעם ישראל יגיע למדרגה זו, אסורה כל קירבה פיזית למקום המקדש.

השיטה השניה היא שבעליה להר הבית קיימת בעיה של פיקוח נפש. בעליית יהודים להר הבית נגרמת תסיסה ערבית, הבאה לידי ביטוי בנסיונות פגיעה אנושות נגד יהודים. ממילא מכיוון שפיקוח נפש דוחה את התורה כולה, אף שיש מצוות המתקיימות בעליה זו, הם נידחים בעקבות המציאות של פיקוח נפש.

השיטה האחרונה שאפשר להגדירה כמטה-הלכתית קשורה לנידון בפרק הבא, לגבי הכרוז של מועצת הרבנות הראשית שאסרה עליית יהודים להר הבית. בעקבות כרוז זה, הועלתה הטענה שבעלייה להר הבית יש פגיעה בסמכותה של הרבנות הראשית. לכן, כדי לחנך לקבלת סמכותה של הרבנות הראשית, יש לאסור את העלייה להר הבית, למרות הטענות המזרות את העלייה למקום המקדש.

סייג

כידוע, בשנת תשכ"ז (1967 למנינם) שוחרר הר הבית והעיר העתיקה של ירושלים. בעקבות שחרור זה, נהר קהל רב של יהודים להר הבית אשר נכנסו בטומאה למקומות האסורים (אפילו נכנסו לכיפת הסלע). וכן עשו את הר הבית קפנדריא לשם הכניסה לכותל. בעקבות מציאות עגומה זאת, מועצת הרבנות הראשית והרבנים הראשיים בראשם יצאו בכרוז והתקינו שאסור ליהודים לעלות להר הבית. לכרוז זה הצטרפו גדולי הדור מכל החוגים. ישנה מחלוקת בין הפוסקים לגבי תוקפה של תקנה זו, האם היא באה לסייג ולאסור את העלייה להר הבית באופן גורף לדורות, או שהוא סייג שהותקן בשעתו לגדור את הפרצות דאז.

18 דוגמא לעקרון דומה (העובד בפועל) היא הזהירות הגדולה הקיימת בכל אחד ואחד מעם ישראל לשאת את שם ה' לשווא, הנוצרה בעקבות סדרה של הלכות המחייבות שמירה וריחוק בכל הנוגע לשמותיו של ה' (האזכרות שלא ניתנות למחיקה וכד').

מסורת העליה להר הבית בעבר

נאמרו דברים חולקים לגבי שאלת עליית יהודים להר הבית בדורות עברו. יש המביאים הוכחות שעלו יהודים להר הבית במהלך הדורות, ויש המביאים ראיות לכך שיהודים לא עלו להר הבית במהלך הדורות.¹⁹ אולם בנושא זה יש לחלק בין זמנים בהם הגויים התירו עליית בני דת אחרת להר הבית, ולבין תקופה בה נאסר הדבר. ברור איפוא שאין להביא ראיה לאי עליית יהודים להר הבית מתקופה בה הדבר נאסר מצד השלטונות.

ישנם מקורות רבים בחז"ל מהם משמע שיהודים המשיכו לעלות להר הבית אחרי החורבן. דוגמא למקור כזה הוא המדרש בשיר השירים רבה (ח, יא), וזו לשונו: "אף על פי שחרב בית המקדש לא בטלו ישראל פעמי רגלים שלהם שלוש פעמים בשנה".²⁰

ממקורות היסטוריים עולה שעד תקופת הראשונים, כשהר הבית היה תחת שלטון מלכות ישמעאל, היה ניתן ליהודים לעלות ולהתפלל שם.²¹ אולם, עם הכיבוש הצלבני של ירושלים, נאסרה עליית יהודים להר מכל וכל, כפי שהעיד ר' אברהם בר חייא הנשיא, שחי במאה ה-12, בספרו "מגילת המגלה" עמ' 99:

ובתחילה כשהחריבוהו הרומיים לא היו מונעים את ישראל מלבוא אליו ולהתפלל בתוכו, וכמו כן היו מלכי ישמעאל נוהגים עמם מנהג טוב והרשו אל ישראל לבוא אל הבית ולבנות בו בית תפילה ומדרש, והיו כל גלויות ישראל הקרובים אל הבית עולים אליו בחגים ובמועדים ומתפללים בתוכו ומעמידים תפילתם כנגד תמידין ומוספין, ועל המנהג הזה נהגו כל ימי מלכות ישמעאל, עד שפשטה על הבית בעת

19 המקורות המובאים לקמן נלקטו על ידי הרב אלישע וולפסון בחוברת "לשכנו תדרשו".

20 ישנם מקורות בחז"ל שעלו להר הבית עד דור חמישי לאמוראי ארץ ישראל כמו הירושלמי (פסחים ז, יב), בו מובאת מסורת בשם רבי פנחס שחכמים היו מורידים את נעליהם תחת משקוף הר הבית לפני העליה אליו. וכן מובא בתנא דבי אליהו רבה (כט, ד): "פעם אחת נכנס רבי צדוק לבית המקדש, וראה את בית המקדש חרב... שוב פעם אחת נכנס ר' נתן לבית המקדש, ומצא בית המקדש חרב וכותל אחד עומד..." וכן, אולי המפורסם שבהם, הגמרא במסכת מכות (כד, ב) שבה רבן גמליאל, רבי אלעזר בן עזריה, רבי יהושע ורבי עקיבא עולים להר הבית ורואים שועל יוצא מבית קו"ק. ועיין עוד בהרחבה במקורות המובאים בספר "אל הר המור" עמוד מ הערה ב.

21 בפועל נראה כי עיקר מקום התפילה היה מול מקום המקדש בהר הזיתים.

הזאת מלכות אדום הרשעה והסירה את מלכות ישמעאל מעליו. ומן העת ההיא חיללו המקדש המעון, שעשו אותו בית תפילה להם והעמידו פסלי טעותם בתוכו, והסירו התמיד, שמנעו את ישראל מלהתפלל בבית ולקיים בו מצות תפילה אשר היא כנגד התמידים, כי מיום שגברו אלו הרשעים לא הניחו ישראל לבוא בתוכו, אף איש אחד יהודי אינו נמצא בירושלים בימים האלה.

איסור העליה להר הבית נמשך גם לאחר התקופה צלבנית בסוף המאה ה-12. מראשית תקופת הממלוכית (אמצע המאה ה-13) עד אמצע המאה ה-19, נאסרה כל עלייה של לא מוסלמים להר הבית. ישנם מקורות רבים שבתקופות אלו נהגו היהודים להתפלל בהר הזיתים ובבית כנסת הנמצא בקרבת הכותל המערבי.

ישנם מקורות שמהם משמע שעלו להר הבית בתקופת הראשונים וראשית תקופת האחרונים. דוגמא לכך הם דברי המאירי בשבועות טז, א: "ומנהג פשוט ליכנס שם לפי מה ששמענו". וכן באיגרת ר' שמואל בר שמשון,²² בה כתב כי בעת ביקורו בירושלים עם ר' יהונתן הכהן מלוניל עלו "להשתטח עד לפני העזרה".²³ וכן משמע משו"ת הרדב"ז²⁴ ומדברי המהרי"ט.²⁵ וכן כתב החיד"א בספרו ברכי יוסף (אר"ח תקסא): "מותר להתקרב אל פתחי בית המקדש וליכנס לעליות אשר סביב בית המקדש".

22 הובאו דבריו ב"אגרות א"י" לאברהם יערי, אגרת טז.

23 מקור נוסף מובא ב"ספר חרדים" פ' סה, מובאת אגרת הרמב"ם שממנה משמע שגם הוא עלה והתפלל בהר הבית: "ביום שלישי בשבת ארבעה ימים לירח מרחשוון שנת שש ועשרים ליצירה, יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו ביום חמישי ששה ימים לירח מרחשוון... וכשם שזכיתי להתפלל בה ובחורבנה, כך אראה אני וכל ישראל בנחמתה אמן". חשוב לציין שיש המפקפקים שכוונת הרמב"ם במילים אלו הוא למקום המקדש אלא כוונתו לבית כנסת מרכזי שבתקופה זו היה חרב.

24 שו"ת הרדב"ז חלק ב' סימן תרצ"א, וזו לשונו: "יש לי לתת טעם למנהג שנהגו כל העולם (מבית ישראל) לעלות באותם עליות (היינו הרחבה המוגבהת בתוך הר הבית) לראות משם את הבית כולו... שוב ראיתי... שאין לך פתח ולא עלייה כפי השיעור אשר כתבתי, הלכך מותר להתקרב אל הפתחים ולעלות אל העליות".

25 דברי המהרי"ט הובאו ב"דרך הקדש" (קדושה שלישית, ב): "וצריך להודיע בזמן הזה בעוונותינו... אם מותרים לנו ליכנס שם... וא"כ תורה יוצא לזמננו זה, שמותר ליכנס שם כשיטבול... לפנים בהר הבית, וכאשר זיכני ה' לעלות וליראות שם את פני ה'".

שיטת מרן הראי"ה קוק ושיטת רבינו הרצי"ה קוק

מתוקף היות בית מדרשינו בחינת "תורה שיש לה בית אב", שהיא תורתם של רבותינו הראי"ה והרצי"ה קוק וצוק"ל, נראה שמאמר מסוג זה לא יהיה שלם ללא התייחסות לשיטתם בסוגיה.

דברי הראי"ה קוק

עיקר ההתייחסות של מרן הראי"ה לסוגיה הייתה בעצם השאלה של קדושת הבית ומקום המקדש בזמן הזה. מרן הרב כתב תשובה יסודית וארוכה במשפט כהן (תשובה צו), בה הרב מוכיח שלפי כל השיטות הר הבית ומקום המקדש בקדושתם עומדים.

ישנם שני מקומות נוספים בהם הרב מתייחס לסוגיה. המקום הראשון הוא באיגרת שהראי"ה כתב לרב חיים הירשנזון (מובא בספר מלכי בקודש ח"ד, ב, ב). הרב הירשנזון הציג לבנות בית כנסת בהר הבית כדי לחזק ולגבש סביבו את האומה. הרב דחה את ההצעה: "בענין מקום המקדש, דעתי רחוקה מדעת כבוד תורתו, לענ"ד אין בידנו להכריע זה הספק של מחלוקת הראשונים, והדבר נשאר בספק של כרת וחיוב אשם תלוי וכו".

בהבנת דברי הרב כאן נחלקו תלמידי הרצי"ה. יש שהבינו שלדעת הרב אין באפשרותנו להכריע לגבי מקום המקדש. לעומת זאת, יש שהבינו מדבריו שאחרי שחרור במלחמת ששת הימים והמדידות שחיל ההנדסה ביצע בשטח - ניתן להכריע לאלו מקומות ניתן לעלות.

בשנת תרע"ד מרן הרב כתב תגובה לעליה להר הבית של הברון אדמונד דה-רוטשילד, (אגרות הראי"ה, אגרת תרע"ז):

טוב מאוד לצרף דברים על דבר מסעו של הברון. אף על פי שלבי נמחץ מאוד, מפני חילול השם של היותו במקום המקדש, וביותר על מה ששום איש לא העיר אותו שהוא דבר האסור. פגימה אחת בקדושת מקום בית חיינו, עולה לנו על כל מיליונים של ישובים מעשיים. ואף על פי שלא הפסיד בכל זה את ערכו הגדול בתור מייסד היישוב, ובשוגג או בדרך מי שהכול הוא בשגגה בא מעשה לידו, וה' הטוב יכפר וייקח טוב.

גם בדברים אלו נחלקו תלמידי הרב והרצי"ה. חלק הבינו שהרב סובר כי כל עליה גורמת לפגימה בקדושת הר הבית ה', ו"פגימה אחת בקדושת מקום בית חיינו, עולה לנו על כל מיליונים של ישובים מעשיים". מנגד, יש הטוענים שאין להסיק מדברי

הרב לאסור עליה בטהרה למקומות המותרים, שהרי דברי הרב נכתבו כתגובה לברון שנכנס למקום קודש הקודשים, דבר האסור לטמאי מתים.

דברי הרצי"ה

דברי הרצי"ה מובאים בספר לנתיבות ישראל במאמר "בירור דברים בענין הר הבית" (ח"ב עמ' רפא):

כל החומרה הגדולה ההלכתית, של איסור הכניסה אליו, מפני היותנו עוד, על פי ההלכה, במצב של טומאה, איננה נוגעת, פוגעת וגורעת, במשהו בערך הבעלות הקניינית שלנו על השטח המקום הקדוש הנאדר-בקודש הזה. זכה כבוד הרמטכ"ל שלנו, מר מרדכי גור, ואיתו ועליו כבוד מורנו ורבנו הגאון רבי שלמה גורן, ראש רבני ישראל, ועל ידם שוחרר המקום הזה משלטונות הגויים, והנהו גם הוא, ככל שטחי מקומות ארץ חיי-קדשנו, ברשותנו ובבעלותנו. ברשותנו ובבעלותנו הם מסדרים להם שם סדרי תפילותיהם ביום השישי. קבוצות חיילינו, הנמצאים שם, שומרים ומשגיחים עליהם בפקודת שלטונותינו. גם אם אנחנו נוהרים בכניסה שמה, כפי מדת ההלכה, גם בתוך כך ומתוך-כך קבועה וקיימת בכל תקפה בעלותנו על כל שטח המקום הזה, ורשותנו למציאותם זאת של הגויים שם, שאינם בשום אופן בעלי המקום הזה.

בפירוש דברי הרצי"ה נחלקו תלמידיו, וכל צד מסתמך על דברים שנאמרו בעל פה. יש מתלמידיו המסבירים שלפי הרצי"ה אין לעלות כלל להר הבית ואין במעשי הערבים יכולת לפגוע בריבונותנו על ההר. מנגד, יש המסבירים שדבריו נאמרו במציאות דאו, אך בימינו בעקבות הפגיעה בריבונות של עם ישראל בהר, יש צורך לעלות ולכונן את הר בית ה'.

בפועל נראה שקצת קשה להכריע מהי שיטתם של רבותינו הראי"ה והרצי"ה בסוגיה שהרי כל צד לוקח את דבריהם לשיטתם. ובכל זאת, נראה לנכון לסיים פרק זה בדברי נכדו של מרן הרב, הרב אליהו שלמה רענן,²⁶ המתאר את דעת סבו, הראי"ה ודודו, הרצי"ה:

מצטרף אני בזה לקריאת הרבנים הממליצים לעלות להר הבית במקומות המותרים, כי זה דבר ברור ללא צל של ספק כי הסבא רבינו הראי"ה קוק ובנו הרצי"ה קוק זצ"ל, לא אסרו לעלות במקומות המותרים. ובודאי מצוה גדולה לרשת את המקום המקודש מידי זרים, ואך ורק באופן המותר.

26 הדברים הובאו ב"נשמה של שבת", ספר זיכרון לרב אליהו שלמה רענן זצ"ל, עמ' 749.